

РОЛЬ ПРАЦІ В РОЗВИТКУ ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬСТВА

Праця є найважливішою сферою життєдіяльності людини та провідним чинником матеріального і духовного виробництва, основою економіки загалом. Всі аспекти економічної діяльності так чи інакше пов'язані з працею, інтересами людей, їх взаємовідносинами, тому без глибоких знань у сфері праці та соціально-трудових відносин неможливо в сучасних умовах успішно вирішувати проблеми в будь-яких галузях діяльності, на всіх рівнях структури суспільства. У процесі історичного, соціально-економічного, науково-технічного розвитку роль особистісного чинника виробництва постійно зростає. Науково-технічний і соціальний прогрес, озброюючи людину могутніми засобами виробництва, не лише не знижує, а й підвищує роль людини, висуваючи нові, значно вищі вимоги до якості робочої сили.

У наш час світова економіка зазнає кардинальних змін: традиційна (індустріальна) економіка поступається місцем економіці інноваційній, яка базується передусім на новітніх знаннях та використанні інформаційного ресурсу, Україні не можна ігнорувати ці обставини, щоб не опинитись на узбіччі розвитку людської цивілізації. По перше потребує переоцінки роль людського фактору, необхідна ефективна реалізація трудового потенціалу суспільства, використання конкурентних переваг держави у світовому поділі праці на основі засвоєння інноваційного типу розвитку.

Нові світові тенденції у змісті та якісних характеристиках праці, яка приймає все більш інноваційний (творчий) характер, об'єктивно впливають на уявлення науковців, обумовлюють необхідність дослідження її особливостей. Сучасна економічна наука відійшла від вузького, суто виробничого погляду на працю. За визначенням Д. Богині та О. Грішної, праця – це свідомо цілеспрямована створююча діяльність; прикладання людиною розумових та фізичних зусиль для одержання корисного результату у задоволенні своїх матеріальних та духовних потреб; процес перетворення ресурсів природи в цінності і блага, що здійснюється і керується людиною під дією як зовнішніх стимулів (економічних та адміністративних), так і внутрішніх спонукань, нарешті, це вияв людської особистості. В такому визначенні "праця включає в себе, окрім традиційних видів людської діяльності, також творчі, новаційні її види, метою яких є створення нових ідей, образів, методів, уявлень, технологій тощо" [1, с. 14].

Багатьма вітчизняними авторами здатність працівника до прояву творчості, генерації нових ідей, нововведень, тобто інновацій у будь-якій сфері людської діяльності вже розглядається як важлива компонента трудового потенціалу суспільства, що створює передумови ефективної праці, як вирішальне джерело зростання національного багатства. Стає зрозумілим, що людина сьогодні у все більшій степені виступає не як суб'єкт редукованої до абстрактної праці діяльності, а як носій унікальних здібностей, використання яких не може бути назване працею в традиційному значенні даного терміну [2, с. 73].

У той же час, слід зазначити, що у вітчизняній економічній літературі довгий час будь-яке розмежування термінів "праця" та "творчість" не проводилося. Частково це можна пояснити тим, що найбільш фундаментальні роботи з цього питання, написані ще на початку минулого століття і прийняті в нашій країні за парадигму, не відображають чітких уявлень щодо розмежування цих понять.

Класична економічна теорія ще домінує в сучасній вітчизняній літературі та слугує теоретичною основою для прикладних наукових розробок суспільного виробництва. За цієї теорією матеріальне виробництво розглядається як створення матеріальних благ, необхідних для існування і розвитку суспільства, шляхом дії людини на предмет праці її засобами. Зміст виробництва визначається процесом праці, який включає три основних моменти: саму працю як свідому цілеспрямовану діяльність людини; предмет праці (речовина природи), на який спрямована ця діяльність; засоби праці, якими людина діє на предмет праці й тим самим пристосовує його для задоволення своїх потреб. Але таке визначення відображає лише умови ручної праці з застосуванням ручних засобів праці [3, с. 41].

Метою статті є дослідження ролі та важливості праці в розвитку людини та суспільства, та нові світові тенденції у змісті та якісних характеристиках праці.

Роль та важливість праці в розвитку людини та суспільства проявляється в тому, що в процесі праці створюються не лише матеріальні та духовні цінності, призначені задовольняти потреби людей, але і розвиваються самі працівники, набуваючи нових навичок, розкриваючи власні здібності, доповнюючи та збагачуючи знання. Творча праця сприяє продукуванню нових ідей, вдосконаленню засобів праці, появі прогресивних технологій, нової продукції, матеріалів, енергії, котрі, в свою чергу, створюють нові потреби. Тобто внаслідок трудової діяльності задовольняються потреби людей та відбувається прогрес виробництва, виникають нові потреби та подальше їх задоволення, що надалі впливає на відтворення

населення, сприяє підвищенню матеріального та культурного рівня його життя.

Різноманітність характеру і змісту праці знаходить своє відображення у різноманітності видів праці. Класифікація видів праці, як це показано в табл. 1, здійснюється за різними ознаками [4, с. 54-55].

Таблиця 1

Класифікація видів праці за різними ознаками

Класифікаційні ознаки	Види праці
За характером і змістом праці	Праця наймана і приватна; індивідуальна і колективна; праця за бажанням, за необхідністю, з примусу; фізична і розумова праця; репродуктивна і творча; різна за складністю, високо- і низько кваліфікована праця і т. ін.
За предметом і продуктом праці	Праця наукова, інженерна, управлінська, виробнича і т. ін; праця підприємницька, інноваційна, відтворювальна, комерційна; промислова, сільськогосподарська, будівельна, транспортна, комунікаційна тощо
За засобами і способами праці	Праця ручна (технічно незброєна), механізована (технічно озброєна) та автоматизована (комп'ютеризована); низько-, середньо- та високотехнологічна; з різною мірою залучення людини і т. ін.
За умовами праці	Праця стаціонарна і нестаціонарна; наземна та підземна; важка, середньої важкості та легка, приваблива та неприваблива; вільна та з різною мірою регламентації тощо
За мірою абстрагування	Праця абстрактна (створює вартість) і конкретна (створює споживчу вартість)
За регламентованістю та новаційністю	Регламентована (α -праця), інноваційна (β - праця) і духовна (γ -праця)

Тривалий час розглядаючи види праці, посилалися передусім на К. Маркса, згідно з вченням якого праця, яка створює товар, є одночасно абстрактною та конкретною. Конкретна праця - це корисна праця, котра витрачається у певній формі та якісно відрізняється від усіх інших видів праці. Змістом конкретної праці є кількісний і якісний склад трудових функцій (відмінність у професіях, рівні кваліфікації працівників тощо), їх співвідношення і взаємозв'язок у конкретному процесі праці. Результатом різних видів конкретної праці є різні споживчі вартості (товари та послуги).

Абстрактна праця - це витрати людської енергії, частка затрат суспільної праці безвідносно до тієї конкретної форми, в якій вона здійснюється. Абстрактна праця характеризується соціально-економічним змістом, тобто ступенем і способом затрат робочої сили, а також суспільно-економічними відносинами, в яких здійснюється процес праці (тривалість робочого дня, оплата праці, вимоги до підготовки працівника тощо). Якщо творцем споживчої вартості є конкретна праця, то творцем вартості виступає абстрактна праця, оскільки однорідність праці робить товари порівнюваними між собою.

Видатний російський вчений в галузі економіки праці Б.М. Генкін по-іншому підходить до класифікації видів праці. Кожен трудовий процес він розглядає як поєднання трьох компонент: регламентованої (α - праці), новаційної, творчої (β - праці) і духовної (γ - праці) [5, с. 165-170].

Регламентованою (α - працею) називається діяльність, за якої працівник має діяти у чіткій відповідності до заданої технології (інструкції) і не має об'єктивної можливості змінити цю технологію. Типовим прикладом діяльності, в котрій переважає α - праця, є виконання виробничої операції робітником на конвеєрі з регламентованим ритмом. Також це може бути і діяльність чиновника, котра зводиться до чіткого й однозначного виконання інструкцій. Тобто α - праця може бути не лише фізичною, але і розумовою.

Новаційною, творчою (β - працею) називається діяльність, за якої працівник зайнятий лише створенням нового в науці, техніці, мистецтві, економіці та ін. сферах. Результатом β - праці є нові ідеї та образи. Переважно творчою є праця винахідників, науковців, лікарів, інженерів, підприємців тощо. Найвищим проявом творчості є мистецтво, оскільки у цій сфері діяльності виключається копіювання, продукт є суто індивідуальним, відображаючи особистість автора.

Виділення α - праці та β - праці достатнє для аналізу праці в галузях матеріального виробництва. У сферах нематеріальної діяльності людини (літературі, мистецтві, філософії та ін.) дедалі більшого значення набуває духовна складова діяльності людини.

Духовною (γ - працею) називається діяльність, метою якої є вплив на моральні основи людського існування. Така праця може бути як позитивною, спрямованою на нагромадження сил добра, так і негативною, орієнтованою на нагнітання ворожості, нетерпимості, жорстокості (зосередження сил зла).

Нарощення виробництва і споживання матеріальних, соціальних, інтелектуальних, естетичних і духовних благ можливо забезпечити лише за рахунок: 1) збільшення обсягів спожитих природних і людських ресурсів; 2) покращання використання природних і людських ресурсів; 3) покращання взаємовідносин між людьми.

Результат регламентованої (α - праці) - обсяг продукції - можна збільшити лише за рахунок збільшення тривалості або інтенсивності роботи.

Результат новаційної (β - праці) не залежить безпосередньо від тривалості та інтенсивності роботи. Він визначається передусім творчими здібностями до певного виду діяльності, мотивованістю (активністю) людини та умовами їх реалізації в суспільстві загалом і на робочому місці зокрема.

Позитивна духовна (γ - праця) створює естетичні й правові умови для зростання продуктивності й покращання відносин між людьми.

Негативна γ - праця веде до деградації людини, природи й суспільства.

Таким чином, Б.М. Генкін приходить до висновку, що добробут і процвітання країни залежить від двох основних чинників: величини творчого та морального потенціалу населення і реалізації цих потенціалів.

Другий російський науковець Іноземцев В.Л. наводить наступні форми діяльності людини: інстинктивна передтрудова діяльність, праця та творчість.

Інстинктивна передтрудова діяльність викликана внутрішніми, неусвідомленими мотивами і спрямована на задоволення потреб нижчих рівнів. Вона відрізняється від праці по-перше тим, що є неусвідомленою, а по-друге - спонукальним мотивом виникнення. Спонукальний мотив інстинктивної діяльності полягає безпосередньо в інстинктах, спрямована така праця на задоволення біологічних потреб людини. У ході інстинктивної діяльності людина реалізує себе як біологічна істота.

Праця є усвідомлена та цілеспрямована фізична та розумова діяльність, що виконується під прямим або опосередкованим впливом зовнішньої матеріальної необхідності і спрямована на задоволення потреб відмінних від потреб удосконалення власної особистості. Процес перетворення інстинктивної діяльності у трудову зумовлений виникненням нових мотивів та цілей. Мотив трудової діяльності, праці є відносно зовнішнім, так само як і мета праці, її результат, який використовується виключно для задоволення матеріальних потреб. Мотив праці усвідомлюється людиною до початку процесу діяльності. В ході праці людина відтворює себе як соціальну істоту, залучену у комплекс суспільних відносин та зв'язків.

Творчість – це діяльність людини, що сприймається нею як така, що спонукається внутрішнім прагненням до самореалізації і ставить цю самореалізацію за основну мету. Творчість також є усвідомленою діяльністю, проте вона спрямована не стільки на зміну природи, зовнішнього об'єкту, скільки на зміну самої людини, суб'єкту цієї діяльності. У процесі творчості людина реалізується як особистість, виникає принципово новий тип взаємозв'язків між індивідами, що заснований на їх самореалізації. До того ж тільки сама людина може визначити діяльність як творчість чи як працю, тому що визначити внутрішній мотив до початку його реалізації може тільки сам суб'єкт [6, с. 177–178].

Певне уявлення про сферу творчої діяльності можуть дати ті сектори економіки, в яких на перше місце виходять відносини не людини з матеріальною природою, а людини з іншою людиною, або ж людини з самою собою, як особистістю. До таких секторів можна віднести перш за все науку, виробництво, накопичення та розповсюдження інформації, освіту, культуру та мистецтво, конструкторські та дослідницькі розробки, частково охорону здоров'я. Виділяють три категорії творчості та зайнятих нею робітників:

Перша категорія включає в себе ті сфери діяльності, які прийнято відносити до творчих – наука, освіта, мистецтво, культура; суб'єктами творчості виступають ті особи, які за родом занять належать до категорій творчих професій і повністю присвячують себе обраному виду творчості – вчені, педагоги, письменники, художники, артисти.

До другої категорії належать сфери діяльності, в яких творчість поєднується з практичною роботою по реалізації її результатів, а суб'єктами такої творчості виступають робітники, до кола посадових обов'язків яких входять пошук та прийняття рішень при виконанні інформаційних, інноваційних, організаційних та соціальних функцій – керівники організацій, інженери, висококваліфіковані спеціалісти.

А це відбудеться тоді, коли у персоналу буде достатньо мотивів, щоб висувати творчі ідеї, та впевненості, що клімат організації гарантує сприйняття цих ідей. За відсутності такої впевненості працівники з часом або припинять пропозицію нововведень або перейдуть в іншу організацію, де, за їх думкою, їхні ідеї знайдуть кращу підтримку та можливості реалізації. [7, с. 118].

Варто також відмітити, що необхідність виділення праці та творчості об'єктивно зумовлена принциповими розбіжностями в їх впливі на формування доходу підприємства та національного доходу. Збільшення кінцевого продукту за рахунок праці можливе тільки при збільшенні кількості робітників, тривалості робочого часу та інтенсивності праці.

Висновки та перспективні напрями подальших досліджень. У зв'язку з вищевикладеним можливо

зробити висновок - творчі люди потребують делікатного відношення - має бути продумана до деталей реально діюча система матеріальних і моральних спонукань і стимулів, у першу чергу механізм внутрішнього управління, ступінь участі працівників у формуванні і реалізації творчих планів, способи оцінки творчої ініціативи в процесі індивідуального і колективного заохочення, можливості подальшого підвищення кваліфікації і просування по службі, участь у семінарах, науково-практичних конференціях, умови фіксування та оформлення винаходів, публікацій робіт наукового характеру.

Основною метою соціально-економічної політики має стати збільшення частки розумних людей та створення умов для їх плідної діяльності. До досягнення цієї мети прагнуть усі розвинені країни, використовуючи для її реалізації такі могутні засоби, як інвестиції в людський капітал (освіту, розвиток персоналу, якість життя і т. ін.), заохочення інтелектуальної імміграції, активна пропаганда здорового способу життя, культивування високої моральності та ін.

Література

1. Богиня Д.П. Основи економіки праці: Навч. посібник. [для студ. вищ. навч. закл.] / Богиня Д.П., Грішнова О.А. – К.: Знання-Прес, 2002. – 313 с.
2. Інноваційна складова економічного розвитку: [Монографія / НАН України, Ін-т економіки]. Відп. ред. Л.К. Безчасний. – Київ, 2000. – 260с.
3. Бодюк А. Праця людини як складова виробничого процесу / Бодюк А. (Україна: аспекти праці №8). – 2003. – С. 41–47.
4. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / Грішнова О.А. – К.: Знання, 2004. – 535с.
5. Генкин Б.М. Введение в метаэкономику и основания экономических наук: Курс лекций / Генкин Б.М. – М.: 2002. – 367 с. (Издат. группа НОРМА-ИНФРА-М).
6. Иноземцев В.Л. За десять лет. К концепции постэкономического общества: Научное издание. / Иноземцев В.Л. – М.: 1998. – 576 с. (издат. "Academia").
7. Шегда А.В. Основы менеджмента: Уч. пособие [для студ. высш. науч. зав.] / Шегда А.В. – К.: 1998. – 512 с. (Тов-во "Знання", КОО).